

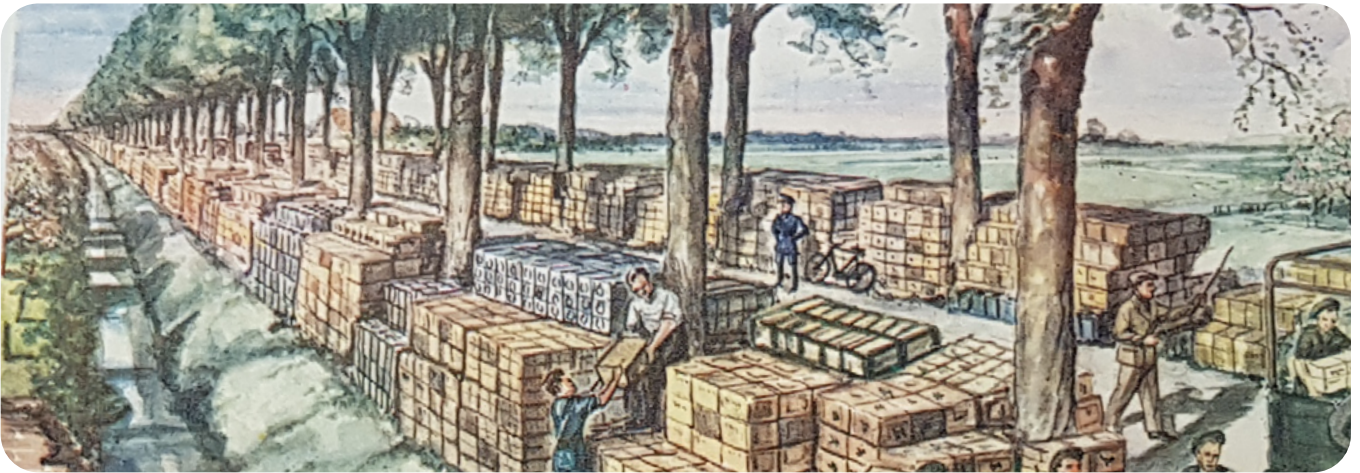
School en Cultuur

80 JAAR
BEVRIJDING
Veenendaal en de
Tweede Wereldoorlog

School en Cultuur

Veenendaal en de Tweede Wereldoorlog

Hoe beleefden de Veenendalers de oorlog?

Erfgoed project voor groep (6) 7 en 8

Ontwikkeling van het project:

Ontwikkeling van het project:
Dit project is in samenwerking tot stand gekomen. School en Cultuur als opdrachtgever, Gemeente-archief Veenendaal, Historische Vereniging Oud Veenendaal en Stadsmuseum Veenendaal als participanten en mede ontwikkelaars, De Werkhoven 'Geschiedenis voor u' als hoofdontwikkelaar en coördinator.

De Werkhoven 'Geschiedenis voor u'

Januari 2020, herzien juni 2023 en november 2024.

Copyright:

Dit materiaal is bedoeld voor gebruik binnen uw school en mag niet vermenigvuldigd of openbaar gemaakt worden voor gebruik daarbuiten zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Stichting De Werkhoven voor lokale historie.

2

Inhoudsopgave

- Inleiding 3
- Opbouw van het project 4
- Verantwoording en doelen 6
- Lessenoverzicht 8
- Les 1 Nederland en de Tweede Wereldoorlog 12
- Les 2 Veenendaal en de Tweede Wereldoorlog 15
- Les 3 De bezoekles; naar het Gemeentearchief en de Cultuurfabriek 18
- Les 4 Creatieve verwerkingsles 21
- Les 5 en 6 Fietstocht & Excursie naar de Grebbelinie 24

Bijlagen

- Werkbladen/docentenhandleiding bij les 1 25
- Pagina's uit boeken en werkbladen/opdrachten bij les 2 31
- Adressen en gegevens in verband met facultatieve lessen 44
- Achtergrondinformatie en facultatief te gebruiken beeldmateriaal. 45

Inleiding

Veenendaal en de Tweede Wereldoorlog (1939-1945)

In de bovenbouw liggen de thema's van de geschiedenislessen vaak wat verder van de eigen beleving en omgeving van de leerlingen. De Tweede Wereldoorlog is echter zo groot en veelomvattend dat het iedereen in Nederland geraakt heeft in meer of mindere mate. In Veenendaal, in het hart van Nederland, had de oorlog voor alle inwoners een enorme impact. Door de mobilisatie van honderden soldaten, maar ook evacuatie van de eigen bevolking door de inundatie van Veenendaals grondgebied is Veenendaal in alle facetten van de gruwelijkheden betrokken geworden. Want ook het verzet en Jodenvervolging vond plaats in Veenendaal, reden te meer dat de bevrijding en herdenking van deze verschrikkelijke oorlog herdacht en gevierd mag en moet worden. Ieder jaar weer. Maar zeker na 85 jaar na het begin en 80 jaar na het einde van die vreselijke Tweede Wereldoorlog. Zo zijn er talloze elementen die via micro naar macro niveau vertaald kunnen worden. Voor leerlingen van deze leeftijd komt er een extra dimensie bij het

geschiedenisverhaal als dat verhaal ook betrokken kan worden op de eigen omgeving. Ze kunnen het plaatsen in de bekende context. Delen van deze lessen zijn lesstof vervangend. En dan vooral de delen die in het algemene geschiedenisboek behandeld worden over de Tweede Wereldoorlog. De werkvormen in dit project zijn vooral interactief. De leerlingen worden zoveel mogelijk uitgedaagd om zelf te onderzoeken en te bedenken hoe de geschiedenis in elkaar steekt, maar ook door het schrijven van een dagboek worden de leerlingen uitgedaagd om creatief bezig te zijn met taal. Het project heeft raakvlakken met de vakken Nederlands (taal) en aardrijkskunde.

Doelen van dit project zijn onder andere:

- De leerlingen leren over de Tweede Wereldoorlog in Veenendaal;
- De leerlingen kunnen de regionale geschiedenis in de nationale context plaatsen.

Opbouw van het project

Het project bestaat uit vier onderdelen en een facultatief vijfde en zesde onderdeel:

Ongeveer een week voordat het project begint heeft de leerkracht het al over het komende project en wordt er gestart met het verzamelen van spullen die te maken hebben met de Tweede Wereldoorlog. Bonkaarten, foto's, dagboeken, voorwerpen.... De spulletjes komen bij elkaar te liggen op een speciale tafel 'Veenendaal en de Tweede wereldoorlog' in een hoek van de klas. In de lessen in de geschiedenis methode kan ook al geanticipeerd worden op het project. De eerste les kan een aanvulling zijn op de lessen uit de methode.

Belangrijk is dat vooraf al contact gemaakt is met een bekende of familielid van een van de leerlingen/leerkrachten die evt. iets wil/kan vertellen over zijn of haar ervaringen in de Tweede Wereldoorlog in Veenendaal

Les 1

In deze les wordt in vogelvlucht ingegaan op de aanloop en grote geschiedenis van WO II en dan met name hoe het in Nederland verging. Wat weten de leerlingen er zelf al van. Kennen ze iemand die de oorlog heeft meegemaakt? Er wordt samen gekeken naar een film uit de Canon Entoen.nu.

De film van Klokhuis wordt aangeraden. Daarna wordt de vensterplaat bekeken en worden vragen gesteld en ook (schriftelijk) vragen beantwoordt. In de kring wordt nagepraat over hetgeen geleerd is die dag. Wat vinden de leerlingen ervan? Afsluiten met de uitnodiging om (nog) iets mee te nemen van huis dat ze aan de oorlog doet denken, of iets dat bewaard is gebleven uit de oorlog.

Les 2

Er komt iemand langs in de klas die, naar aanleiding van documenten en foto's, komt vertellen over de Tweede Wereldoorlog. (Gedacht wordt aan iemand uit de eigen school omgeving: daarvoor is overleg met de leerkracht nodig.) Of er komt een persoon die telkens naar de school komt en een link met Veenendaal heeft in WO II. De linken met verzet, een dagboek bijhouden, Jodenvervolging/onderduiken en bevrijding in Veenendaal worden gelegd.

Les 3

De bezoekdag. De leerlingen gaan onder begeleiding eerst naar het Gemeentearchief Veenendaal, waar ze leren over de mobilisatie van soldaten in Veenendaal, de evacuatie van Veenendaalers en de gevolgen van de inundatie. Als er nog tijd over is kunnen de lln. (die in groepjes aan de verschillende deelthema's hebben gewerkt) aan elkaar vertellen wat ze hebben geleerd / gevonden. Vervolgens gaat de groep naar de Cultuurfabriek om op een interactieve manier informatie te verzamelen over het verzet en de Jodenvervolging (verzorgd door de Historische Vereniging Oud Veenendaal) daarna gaan de leerlingen in groepjes door Stadsmuseum Veenendaal waar een speurtocht ze meer leert over de bevrijding en het herdenken van de Tweede wereldoorlog. In totaal neemt deze 'bezoekdag' ruim drie uur in beslag (een ochtend).

Opbouw van het project

Vervolg

Les 4

Als afsluiting van het project is er ruimte voor een creatieve verwerking. Dit kunnen verschillende uitwerkingen zijn van het geleerde: zelf een dagboekfragment schrijven, een stripverhaal maken over de belevenissen van de persoon, verslag/werkstuk maken van hetgeen geleerd is, poster maken, discussie met stellingen, ...? Belangrijk is dat er nog goed nagesproken wordt over wat er geleerd is en waarom het belangrijk is om deze oorlog te blijven herdenken.

Les 5

Er is natuurlijk nog veel meer te vertellen en te doen rond het grote thema Tweede Wereldoorlog. In Veenendaal is Constant van den Heuvel (docent geschiedenis aan het Ichthuscollege) de kenner van de Veenendaalse geschiedenis rond die tijd. Hij neemt de leerlingen op aanvraag mee in een fietstocht, waarbij de eigen omgeving en de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog centraal staan. Deze fietstocht is van harte aan te bevelen. Neemt u vooral contact

op met Constant. Het is wel handig om de fietstocht na de bezoekdag te plannen. Zo hebben de leerlingen al meer 'bagage' en is de tocht een mooie aanvulling op het geleerde.

Les 6

Veenendaal maakte deel uit van de Grebbelinie in de Tweede Wereldoorlog. De Grebbelinie was een verdedigingslinie en met deze linie trachtte de Nederlandse strijdmacht de Duitsers tegen te houden. In het Museum van Stichting Grebbelinie in het Vizier is een prachtige tentoonstelling over de eerste meidagen van de oorlog in onze omgeving, maar ook over het verloop van die oorlog. Er wordt vooral ingegaan op de locatie ter plekke: rand Scherpenzeel-Woudenberg. Ter plekke kan ervaren worden hoe het was om gemobiliseerd te zijn en in een loopgraaf de vijand af te wachten. Er is een speciaal schoolproject gemaakt door LEU, Annet Werkhoven en Stichting Grebbelinie in het Vizier. Neem voor de mogelijkheden voor een bezoek of deelname aan het project contact op met Stichting Grebbelinie in het Vizier.

Verantwoording en doelen

Verantwoording van de keuzes en de opbouw

De Tweede Wereldoorlog is een geschiedenis-onderwerp dat voor mensen uit deze tijd nog niet zo vreselijk lang geleden is. Er zijn nog veel directe aanknopingspunten om de geschiedenis van die oorlog te kunnen vertellen en te bespreken. Opa's en oma's zijn nu oud, maar hebben hun verhalen over de oorlog gehoord van hun vader of moeder en geven dat weer door. Soms nog uit eigen ervaring als kleuter of jong kind. De oorlog komt zo wel dichtbij. Het gaat iedereen aan.

Al eerder is er een project over de Tweede Wereldoorlog aangeboden. Dit keer zijn de handen ineengeslagen tussen de diverse verenigingen die dichtbij het verhaal over het verleden staan: De Historische Vereniging Oud Veenendaal, Gemeentearchief Veenendaal en het Stadsmuseum Veenendaal. Deze organisaties herbergen alle drie een schat aan informatie over het Veenendaal van vroeger. Gezamenlijk is tot een chronologisch verhaal gekomen hoe de leerlingen binnen elke locatie de Tweede Wereldoorlog in Veenendaal aangeboden zullen krijgen tijdens de bezochtdag. Het is

logisch om dan in het Gemeentearchief te beginnen met de mobilisatie, inundatie en evacuatie, om vervolgens meer te weten te komen over het verzet en de Jodenvervolging in de Cultuurfabriek in de locatie van de Historische Vereniging Oud Veenendaal.

Om de groep niet te groot te laten zijn is er voor gekozen om de groep te splitsen. In twee rondes wordt er gewerkt en geleerd over de Jodenvervolging via een 'escapespel' komen de leerlingen meer te weten over het verzet en onderduikers in Veenendaal tijdens de Tweede Wereldoorlog. Na deze ontmoetingen krijgen de leerlingen in het Stadsmuseum Veenendaal de aspecten van de bevrijding en herdenking aangereikt middels een interactieve speurtocht. Het is belangrijk om de chronologie aan te houden. Zo zijn de gebeurtenissen in de oorlog logisch en behapbaar voor de leerlingen. Voordat de leerlingen naar de locaties gaan is het belangrijk al het een en ander over het onderwerp te weten. Daarom is er eerst een les die de algemene feiten over de Tweede Wereldoorlog in Nederland behandelt om vervolgens een les te wijden aan de gebeurtenissen in Veenendaal, om al een aanloop en aanleiding te hebben voor de bezochtdag.

Er is nog veel meer te vertellen en te zien in Veenendaal in verband met de Tweede Wereldoorlog. Daarom is het heel fijn dat ook kenner van de Veense geschiedenis Constant van den Heuvel bereid is om facultatief aan te schuiven aan het eind van het project. Door middel van een fietstocht door de eigen omgeving, met uitleg en verhaal van Constant, is het verleden nog tastbaarder.

Door dit project hopen wij dat de leerlingen een goed besef/beeld hebben van wat er in en rond Veenendaal allemaal gebeurd is in de Tweede Wereldoorlog.

Verantwoording en doelen

Vervolg

Doelen

De leerlingen weten globaal wat er in de Tweede Wereldoorlog is gebeurd en specifiek wat er tijdens de mobilisatie, inundatie, evacuatie, het verzet, onderduiken en de Jodenvervolgung heeft afgespeeld in Veenendaal. Daarnaast weten de leerlingen hoe de bevrijding is verlopen in Veenendaal en hebben het besef dat herdenken van oorlogen, vooral de Tweede Wereldoorlog, belangrijk is om lessen uit te trekken voor de toekomst.

Kerdoelen en aansluiting bij andere vakken

De kerndoelen 51, 52, 53, 54, 55 en 56 van het primair onderwijs worden d.m.v. dit project behaald/deels behaald:

51: De leerlingen leren gebruik te maken van eenvoudige historische bronnen en aanduidingen van tijd en tijdsindeling hanteren.

52: De leerlingen leren enige kenmerkende aspecten van tijdvakken (Wereldoorlogen en Holocaust).

53: De leerlingen kunnen belangrijke historische personen en gebeurtenissen uit de Nederlandse geschiedenis en die voorbeeldmatig verbinden met de wereldgeschiedenis.

54: De leerlingen leren beelden, taal, muziek en beweging te gebruiken om er gevoelens en ervaringen mee uit te drukken en om er mee te communiceren.

55: De leerlingen leren om eigen werk en dat van anderen te reflecteren.

56: De leerlingen verwerven enige kennis over en krijgen waardering voor aspecten van cultureel erfgoed.

Daarnaast zijn de kerndoelen 1-3 en 4-9 in het Nederlandse taal onderwijs aan de orde in dit project.

Lessenoverzicht

Les 1 (op school) Nederland en WOII

Tijd	Activiteit	Benodigdheden	Opmerkingen
20 min	Introductie in de kring. Kringgesprek: vragen stellen, vertellen, luisteren.	Kringopstelling.	Onderwerp is de Tweede Wereldoorlog in Nederland
15 min	Film bekijken, luisteren.	Digibord: film van Klokhuis over WOII:	Zie links film, vensterplaat en werkblad met docentenhandleiding bij les 1.
20 min	Vensterplaat bekijken, vragen stellen, luisteren.		In de bijlage is e.e.a. ook te vinden.
30 min.	Twee aan twee vragen maken en bespreken.	Werkblad, antwoorden.	Printen van de werkbladen.
15 min.	Nabespreken in de kring. Luisteren, vertellen. Wat vind je ervan? Hoe zal het in Veenendaal zijn geweest?	Kringopstelling.	Leerlingen vragen om iets mee te nemen van huis dat ze aan de oorlog doet denken, of iets dat bewaard is gebleven uit WOII.

Lessenoverzicht

Les 2 (op school) Veenendaal en WOII

Tijd	Activiteit	Benodigdheden	Opmerkingen
15 min		Kringopstelling. Foto's en historisch materiaal.	Ook de eerder mee-gebrachte spullen op de tafel kunnen erbij.
35 min	Bespreken wat er is meegenomen, vragen stellen, luisteren, vertellen.	Digibord: film van Klokhuis over WOII:	In de bijlage zijn scans van de boeken en werkboek te downloaden. (Printen van de scans en het werkblad.)
45 min	Samen lezen, vragen stellen en vragen beantwoorden.	Boek: 'Canon van Veenendaal', venster 38 en 39 en werkboek. Boek: 'De Grebbelinie van onder tot boven', hfst. Veenendaal. Vooral het verhaal van Jan Rensen. Familielid of bekende die iets kan vertellen over de oorlog in Veenendaal.	Misschien dat degene die komt vertellen iets kan meenemen over de oorlog dat bewaard is gebleven.

Lessenoverzicht

Les 3 (op locatie)

Tijd	Activiteit	Benodigdheden	Opmerkingen
8.30u	Vertrek van school. Gemeentearchief.		
8.45u-9.40u:	Activiteit Gemeentearchief		
9.40u-9:50u:	Verplaatsen naar Cultuurfabriek		
9.50u	Entree /ontvangst Cultuurfabriek	Fiets, voldoende begeleiding (minimaal 2 personen per klas). Rugzak met pen, papier, fruit, regenkleding).	Op de locatie zelf worden de benodigde (onderzoeks) materialen verstrekt en is er ook een professional aanwezig voor de begeleiding en invulling van het programma.
10u-10.55u:	Activiteiten met HVOV		
11u-11.45u:	Activiteiten met Stadsmuseum Veenendaal		
11.45-12u	Nabespreken en weer terug naar school.		

Lessenoverzicht

Les 4 (op school) Creatieve verwerking

Tijd	Activiteit	Benodigdheden	Opmerkingen
20 min	Napraten in de kring. Vragen stellen als: Wat heb je geleerd? Wat raakte mij/jou het meest?		
2 x 45 min.	Schrijven, tekenen, poster maken, discussiëren...	De verwerking kan vele vormen hebben: dagboekfragment schrijven, stripverhaal maken, werkstuk over een bepaald onderdeel, discussie n.a.v. stellingen	Bij de verwerkingsvorm benodigde materialen.

Les 5 en 6 (op locatie) Fietstocht, Excursie naar de Grebbelinie

In de bijlage staan de adressen van contactpersonen voor het aanvragen en organiseren van dit facultatieve deel van het project.

Les 1
Nederland en de
Tweede Wereldoorlog

Les 1

Vervolg

Doelen:

a. De leerlingen kunnen met elkaar praten, luisteren en kijken naar en over verhalen van de Tweede Wereldoorlog. De leerlingen kunnen luisteren naar elkaar en kunnen elkaar aanvullende informatie geven en ook ontvangen. De leerlingen kunnen vragen beantwoorden over de Tweede Wereldoorlog in Nederland.

b. De leerlingen laten zien in de uitwerking en het nagesprek dat ze enigszins begrijpen wat de Tweede Wereldoorlog voor impact heeft gehad voor Nederland en haar inwoners. (Op het 'Handleidingenblad' van entoen.nu staan nog meer specifieke leerdoelen in verband met deze les.)

Vorbereiding (nodig):

De volgende links gaan direct naar de 'Canon van Nederland', de vensterplaat, het filmpje van Klokhuis en naar de werkbladen

- <https://www.entoen.nu/nl/tweedewereldoorlog>
- <https://www.entoen.nu/nl/vensterplaten/vensterplaat-tweede-wereldoorlog>
- https://www.entoen.nu/doc/Werkbladen_Vensterplaten/Werkblad_De_Tweede_Wereldoorlog.pdf
- https://www.entoen.nu/doc/Handleidingen_Vensterplaten/Handleiding_De_Tweede_Wereldoorlog.pdf
- <https://www.canonvannederland.nl/nl/tweedewereldoorlog>
- Opstelling in de kring.
- Tafel waar spulletjes op gezet kunnen worden.
- Film en Vensterplaat klaar op het digibord.
- Werkopdrachten geprint en klaar.

Duur:

(Maximaal) 20 minuten kringgesprek, 15 minuten film kijken, 20 minuten vensterplaat bespreken. Na deze activiteiten is het raadzaam een pauze te houden. (Ochtendpauze?) Daarna verder met het programma:

Duur:

30 minuten vragen maken en bespreken. 20 minuten nabespreken van de les.

Duur totaal:

ruim 100 minuten verdeeld over de dag (lieftst ochtend).

Activiteiten:

Kringgesprek, film kijken, nabespreken, opdrachten maken en evalueren door vragen stellen en elkaar bevragen over hetgeen geleerd en besproken is.

Les 1

Vervolg

Lesverloop:

Alle lessen hebben het verloop: Inleiding - Kern - Verwerking.

1) De leerkracht vraagt de leerlingen wat zij weten over de Tweede Wereldoorlog. Leerlingen komen met voorbeelden en daar gaat de leerkracht op in. Hij/zij vertelt ook over de eigen ervaring en wat er hem/haar bekend is over de oorlog. De leerkracht vertelt kort wat er allemaal op het programma staat in dit project.

2) De Tweede Wereldoorlog in Nederland, dat is een heel groot onderwerp. De leerkracht vertelt dat met elkaar gekeken gaat worden naar een film over hoe er nu naar de oorlog gekeken wordt en wat er nog aan herinneringen uit de oorlog uit de grond te halen zijn. De leerkracht start de film (van Klokhuis).

3) Na de film een eerste reactie peilen. Wat wil je erover zeggen? Wat vond je het meest aangrijpend/indrukwekkend? Wat wist je al? Wat wist je nog niet? Hierna is het pauze.

4) De leerlingen zitten aan de eigen tafels in de klas. De vensterplaat van de Tweede Wereldoorlog staat op het digibord. Wat is er te zien op de vensterplaat? Klassikaal bespreken. Op de i-tjes in de plaat kan geklikt worden voor meer informatie. Eerst proberen zelf te laten beantwoorden wat er te zien is. Daarna kijken wat er verteld wordt bij de i.

Als de vensterplaat besproken is gaan de leerlingen twee aan twee de opdrachten maken van het werkblad.

5) Als de meeste groepjes klaar zijn geeft de leerkracht nog vijf minuten om af te ronden. Daarna komen de leerlingen weer bij elkaar in de kring en worden de antwoorden op de vragen besproken. Alle leerlingen krijgen de kans

te reageren. Vervolgens wordt overgegaan op de evaluatie van de eerste les. Wat heb je vandaag geleerd? Wat vond je ervan? Als inleiding voor de volgende les: Weet je misschien een verhaal over Veenendaal in de oorlog? Hebben je ouders, opa en oma je daar iets over verteld? Zou je nog iets mee kunnen/willen nemen naar de groep volgende keer. Er komt dan iemand praten over de oorlog.

Les 2
Veenendaal en de
Tweede Wereldoorlog

Les 2

Vervolg

Doelen:

- De leerlingen kunnen met elkaar praten, luisteren en kijken naar en over verhalen van de Tweede Wereldoorlog in Veenendaal. De leerlingen kunnen uitleg geven bij de door hen meegenomen voorwerpen uit de Tweede Wereldoorlog.
- De leerlingen kunnen met elkaar vragen bedenken voor de gast die in de klas komt om over de oorlog in Veenendaal te praten.
- De leerlingen kunnen naar verschillende verhalen luisteren over de Tweede Wereldoorlog in Veenendaal. Zowel uit boeken als mondeling. De leerlingen kunnen vragen maken en zelf bedenken over de gebeurtenissen in Veenendaal tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Vorbereiding (nodig):

- Kringopstelling.
  - Tafel en foto's en historisch materiaal.
  - Papier en pen: voor vragen aan de gast.
  - Boek of scans van het boek: 'Canon van Veenendaal', venster 38 en 39 en werkboek.
- Boek of scans van het boek: 'De Grebbelinie van onder tot boven', hfst. Veenendaal. (Vooraf het verhaal van Jan Rensen.)
- Familielid of bekende die iets kan vertellen over de oorlog in Veenendaal.
  - Een kleinigheid voor de gast om te bedanken voor de moeite (of een uitnodiging voor de tentoonstelling aan het eind van het project?).

Duur:

(Maximaal) 30 minuten kringgesprek, 30 minuten boeken/scans lezen en bespreken. Na deze activiteiten is het handig een pauze te houden. (Ochtendpauze?) Daarna verder met het programma:

Duur:

45-50 minuten: gast in de groep. Nabespreken en anticiperen op de bezoeken

Duur totaal:

ruim 100 minuten verdeeld over de dag (liefst ochtend).

Activiteiten:

Kringgesprek, uitleggen, samen vragen opstellen, lezen en luisteren, vragen stellen, luisteren naar de gast, vragen stellen en elkaar bevragen over hetgeen geleerd en besproken is.

Les 2

Vervolg

Lesverloop:

Inleiding – Kern – Verwerking.

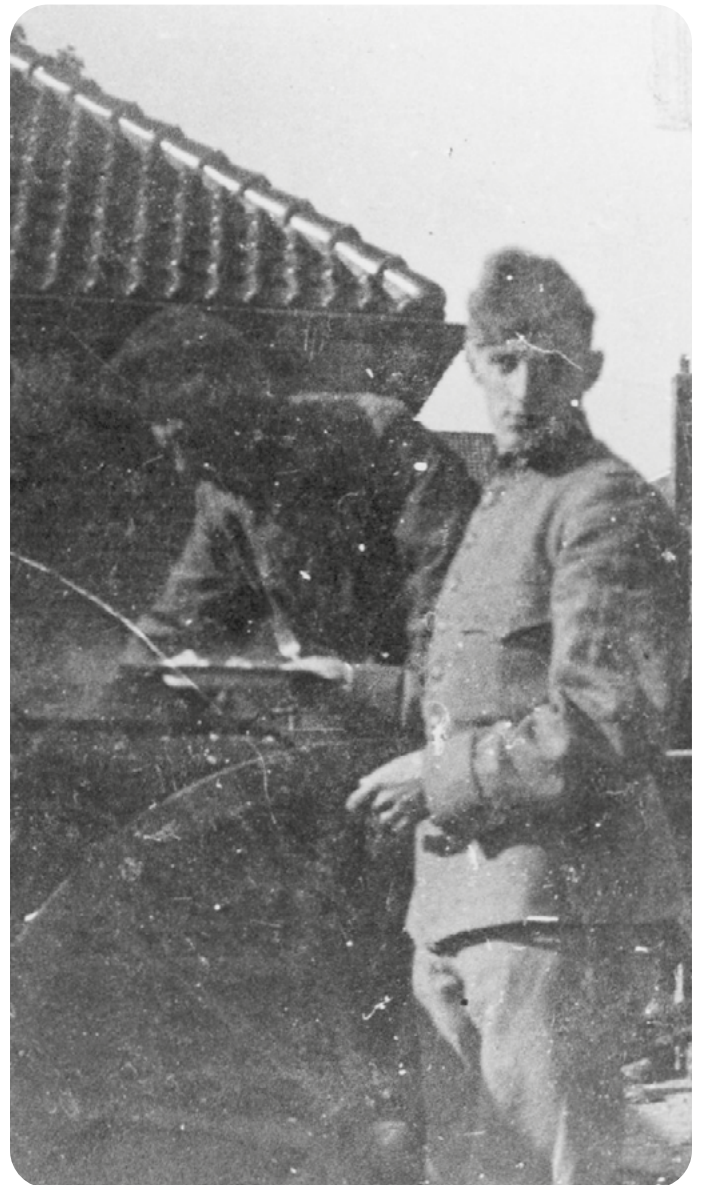
1) De leerkracht komt even terug op de vorige activiteit. Wat wil je daar nog over zeggen, waar heb je het meest aan gedacht de afgelopen dagen? De leerkracht vertelt wat er vandaag op het programma staat en nodigt de leerlingen uit de meegebrachte voorwerpen te laten zien. Wat kunnen ze erover vertellen? De leerkracht moedigt de leerlingen aan elkaar te bevragen erover. Nadat iedereen aan de beurt is geweest worden de voorwerpen op de tafel gelegd.

2) De leerkracht leest voor uit de boeken, of laat een leerling lezen. Peilt een eerste reactie. Hebben jullie wel eens van Jan Rensen of Gerdi Pinto gehoord? Wie wist hier al wat van? Wat precies? (Het is facultatief of de leerkracht ervoor kiest om iets met de opdrachtsuggesties te doen uit de boeken.)

3) De leerkracht vertelt over de gast in de klas. Wat zouden jullie hem/haar graag willen vragen? Schrijf dat voor jezelf op, op een papier. Als iedereen een vraag op papier heeft gaat de leerkracht de vragen langs. Als er een dubbeling is kan er nagedacht worden over een andere vraag. Aan het eind hebben alle leerlingen een eigen vraag om te stellen. (Denk aan vragen over de mobilisatie, inundatie, evacuatie, het verzet, Jodenvervolging, onderduiken, bevrijding en herdenking.) Hierna is het pauze.

4) De gast komt in de klas. De groep zit nog in kringopstelling, zodat de gast de leerlingen allemaal goed kan zien/aan kan spreken en andersom. De leerkracht zorgt voor een korte introductie en vertelt dat de leerlingen vragen hebben voorbereid. Het kan zijn dat de gast liever begint met het vertellen van een verhaal of het laten zien van de spullen die hij/zij mee heeft genomen. Daar moet ruimte voor zijn natuur-

lijk. Maar start na 10 minuten met de vragen, anders komen de leerlingen te weinig aan bod. Zorg als gespreksleider ervoor dat iedereen aan bod komt en dat iedereen betrokken is bij het gesprek. Als het bijna tijd is bedanken de leerlingen (en de leerkracht) de gast en wordt er kort geëvalueerd wat er geleerd is die dag. Ook wordt er geëvalueerd op de bezoeken: fiets mee!

Les 3

*De bezoekles; naar het
Gemeentearchief en de
Cultuurfabriek*

Les 3

Vervolg

Doelen:

- De leerlingen krijgen op verschillende manieren, door de verschillende accenten per locatie, een beeld van de Tweede wereldoorlog zoals die in Veenendaal is beleefd.
- De leerlingen kunnen door middel van (zelf) onderzoek, luisteren, vragen stellen, opdrachten maken en discussie, bedenken wat de Tweede Wereldoorlog voor Veenendaal en haar bewoners heeft betekend.

Vorbereiding (nodig):

- Actieve ouder- begeleiders per groep: minimaal twee, maximaal drie. (Exclusief de leerkracht.) (Bijvoorbeeld: leerkracht, stagiair en een of twee ouders).
- Voldoende fluorescerende hesjes om aan te doen.
- Voor alle leerlingen en begeleiders goede fietsen.
- Rugzak met papier en pen, fruit of water. (Leerkracht) Mobiele telefoon om eventueel foto's te maken.
- Afspraken en tijden zijn gecheckt bij de organiserende locaties.

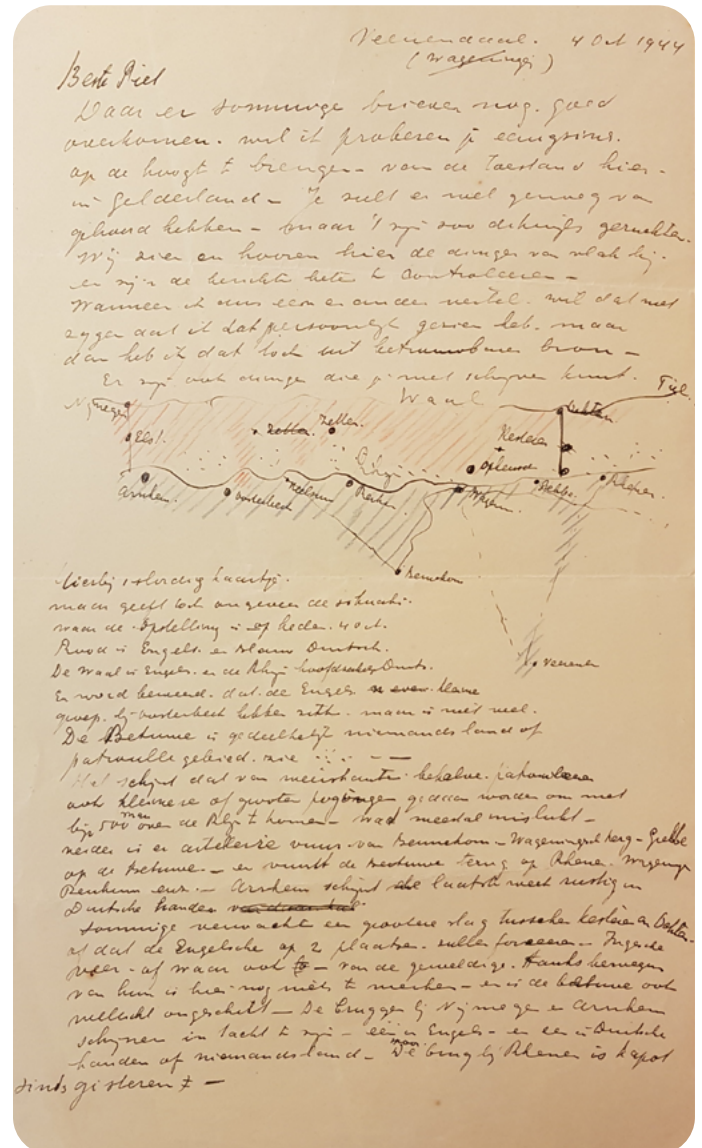
Als de groep groter is dan 30 leerlingen wordt daar vooraf melding van gedaan. Heeft implicaties voor de verdelingen en ruimtes .

Duur:

Ongeveer 3 uur: Bezoek aan Gemeentearchief en Cultuurfabriek (Historische Vereniging Oud Veenendaal en Stadsmuseum Veenendaal). Een ochtend, op dinsdag of donderdag.

Activiteiten:

Fietsen, luisteren, bespreken, onderzoeken, vragen stellen en opdrachten maken.

Les 3

Vervolg

Lesverloop:

De locaties worden in chronologische volgorde aangedaan:

1) De groep fietst naar het Gemeentehuis en start bij het Gemeentearchief. De groep wordt ontvangen in de hal door de archiefmedewerker. In groepjes zal er gewerkt worden aan verschillende opdrachten die te maken hebben met één van de thema's die centraal staan (mobilisatie, inundatie en evacuatie). Er wordt tijdig afgerond en om 9.40u vertrekt de groep.

2) De groep loopt/fietst in zijn geheel naar de Cultuurfabriek. (10 minuten) ondertussen kan er wat gegeten/gedronken worden;

3) De groep wordt om 9.50u ontvangen bij de hoofdingang van de Cultuurfabriek. Nadat de jassen zijn opgehangen en een kort welkom is gedaan door een medewerker van de Historische Vereniging Oud Veenendaal, wordt de groep gesplitst: max. 15 leerlingen gaan naar de ruimte van de Historische Vereniging Oud Veenendaal voor het 'escapespel' en max. 15 leerlingen gaan mee naar een andere ruimte in de Bibliotheek. (Zaal 1 of 2). Bij de ruimte van Historische Vereniging Oud Veenendaal gaan de leerlingen aan de slag met objecten, vragen en beelden over verzet en Jodenvervolgning. In zaal 1 of 2 luisteren de leerlingen naar een verhaal en gaan het gesprek aan met Jan Bos. Hij heeft voor het gesprek verschillende spullen bij zich. Na ongeveer 25 minuten wordt er gewisseld;

4) De groep gaat in z'n geheel naar het Stads-museum Veenendaal. Daar zijn een of twee medewerkers van het Stads-museum Veenendaal. De groep wordt in kleine groepjes verdeeld. De groepjes gaan zelfstandig het museum in en doen daar een speurtocht/gaan aan de gang met beelden/voorwerpen en vragen over de bevrijding en herdenking.

Na ongeveer drie kwartier verzamelt de groep weer en wordt er plenair nog even nabesproken. Vervolgens wordt er afgesloten en gaan de leerlingen weer naar school.

Les 4
Creatieve verwerkingsles

Les 4

Vervolg

Doelen:

- Het op een creatieve manier kunnen verwerken van het geleerde in een werkstuk over de Tweede Wereldoorlog. Bovenstaande kan door middel van een verslag, een verhaal, een poster een dagboekfragment.
- Het kunnen presenteren van een zelf geschreven verhaal of dagboekfragment over een persoon uit Veenendaal tijdens de Tweede Wereldoorlog.
- Met elkaar een tentoonstelling kunnen maken van het verzamelde materiaal, de vondsten en uitkomsten over de Tweede Wereldoorlog.
- Met elkaar een slogan kunnen bedenken over het belang van het herdenken van de Tweede Wereldoorlog.

Vorbereiding (nodig):

Leg/zet onderstaande klaar:

- Kringopstelling.
- Een blanco dagboek met lijntjespapier.
- Een pagina uit een dagboek, dat nog verder aangevuld kan worden.
- A3 vellen papier (fotokarton?) voor het maken van posters.
- Zacht Panda waskrijt of Wasco.
- Kleurpotloden en verf op paletjes, kwasten, water in potjes.
- Prints van foto's over de Tweede Wereldoorlog in Veenendaal.
- Computers om informatie te verwerken of om op te zoeken en te printen.
- Kringopstelling en groepsopstelling.

Duur:

Ongeveer 20 min. en eventueel 2 x 45 minuten.

Activiteiten:

Bedenken, bespreken van de creatieve werkingsopdracht. Tekenen, schilderen, schrijven, opzoeken en uitwerken op papier. Samenwerken, vragen en luisteren, discussiëren.

Les 4

Vervolg

Lesverloop:

Inleiding – Kern – Verwerking

1) De leerlingen zitten in de kring. De leerkracht komt terug op de bezoekles. Wat willen ze er over zeggen? Wat was het meest indrukwekkend? Wat heb je ervan geleerd? Wat zou je nog meer over de Tweede Wereldoorlog willen weten? Wat is voor jouzelf een onderwerp waarmee je iets zou willen doen? Een dagboekfragment maken, een poster, een verslag... Laat de leerlingen zelf met mogelijke uitwerkingen komen. Als het te realiseren is, zeker laten uitwerken. Vertel dat het de bedoeling is dat er aan het einde van het project een mooie tentoonstelling in de klas (of daarbuiten) te zien zal zijn over wat er geleerd is over de Tweede Wereldoorlog in Veenendaal.

2) De leerlingen maken een keuze wat ze per individu of per groepje gaan doen. De materialen ervoor kunnen verzameld worden. En dan aan de slag. Het is aan de leerkracht hoe lang hij/zij met dit onderdeel aan de slag wil. Het is wel aan te raden voldoende de tijd te nemen, zodat de leerlingen de gelegenheid krijgen alle indrukken en verhalen op een goede manier te kunnen verwerken.

3) De leerlingen laten aan elkaar zien wat er gemaakt is en leggen uit waarom ze ervoor gekozen hebben om juist dat te maken/doen. Vervolgens krijgt alles een plekje in de tentoonstelling. Een groot bord wordt gemaakt met de titel: Veenendaal en de Tweede Wereldoorlog. (Dit kan overigens ook vooraf aan het project al gemaakt zijn: om bij de tafel te zetten met de documenten, foto's, boeken en andere spullen van de oorlog.)

4) Er wordt met elkaar geëvalueerd wat er allemaal geleerd is. Samen wordt er een slogan bedacht over de herdenking van de Tweede Wereldoorlog.

5) Misschien is het een goed idee om de organisatoren van het project uit te nodigen om de tentoonstelling te komen bezoeken, zo ook ouders...

*Les 5 en 6
Fietstocht &
Excursie naar de Grebbelinie*

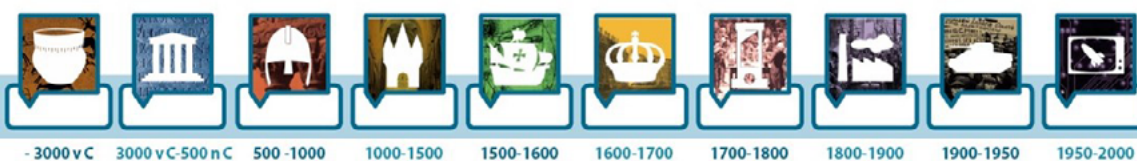
In de bijlage zijn de adressen en voor de lessen te gebruiken materiaal te vinden.

Bijlage 1: Werkbladen/docentenhandleiding

Bij les 1

..... Werkblad Tweede Wereldoorlog

entoen.nu
DE CANON VAN NEDERLAND

1 Hitler aan de macht

A. Wanneer was de Tweede Wereldoorlog? Kleur het goede tijdvak in op de tijdskalk hierboven.

B. Waar of niet waar? Streep door wat fout is!

- 1 Na de Eerste Wereldoorlog gaat het slecht met Duitsland en Adolf Hitler belooft de problemen op te lossen. *waar/niet waar*
- 2 Hitler is de leider van de politieke partij NSB. *waar/niet waar*
- 3 De partij van Hitler heeft een adelaar en ster als teken. *waar/niet waar*
- 4 Hitler voert oorlog tegen andere landen maar vooral tegen Joden. *waar/niet waar*

2 Nederland bezet

A. Tijdens de Tweede Wereldoorlog wordt Nederland bezet door de Duitsers. Wat betekent het als je land bezet is?

B. Wat weet jij over de Tweede Wereldoorlog in Nederland? Zet de getallen op de goede plek in de gatentekst hier-naast. Kies uit:

- 1. NSB   2. 5 mei   3. vrij   4. Joodse   5. over
- 6. tulpenbollen   7. bombarderen
- 8. 10 mei   9. vijftig   10. westen.
- 11. zeventien   12. aanplakbiljetten
- 13. oorlog   14. veertien   15. geallieerden

BEKENDMAKING

..... 1940 valt het Duitse leger Nederland binnen. Als Nederland terugvecht, ... de Duitsers het centrum van Rotterdam. Nederland geeft zich ..... en wordt door de Duitsers bezet. Eerst lijkt de bezetting mee te vallen. Maar al snel wordt duidelijk wat het betekent om niet ..... te zijn. Eén politieke partij is wel blij met de Duitsers: de ..... Duitsers gebruikten ..... om opdrachten aan de Nederlanders te geven. Iedereen vanaf ..... jaar moet een persoonsbewijs bij zich hebben. Mannen tussen de ..... en ..... jaar moeten verplicht werken in Duitsland. Mensen van het ..... volk worden naar een concentratiekamp gestuurd. In de winter van 1944 slaat de honger toe, vooral in het ..... van het land. Mensen eten gekookte ..... om nog maar wat voedzaam binnen te krijgen. De ..... winnen steeds meer terrein en Duitsland krijgt het steeds moeilijker. Op ..... 1945 geeft Duitsland zich eindelijk over. Na vijf jaar is de ..... eindelijk voorbij.

Bijlage 1: Werkbladen/docentenhandleiding

Bij les 1

Werkblad Tweede Wereldoorlog

entoen.nu
DE CANON VAN NEDERLAND

3 In het verzet

A. In de Tweede Wereldoorlog kwamen overal in Nederland mensen in verzet tegen de Duitsers. Ze vormden kleine groepjes clubjes mensen die steeds acties bedenken om de Duitsers tegen te werken. Kun jij zo'n verzetsactie noemen?

B. De mensen van het verzet maakten ook krantjes met namen als *Vrij Nederland*, *Trouw*, en *De Waarheid*. Wat kon je in deze verzetskrantjes lezen?

C. De Duitsers werden erg boos als je zo'n verzetskrant las. Waarom was dat denk je?

D. Verzin zelf een goede naam voor een verzetskrant, en schrijf die in de krant hiernaast.

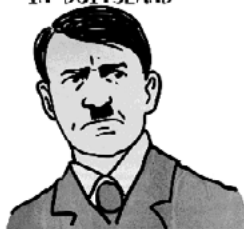
4 De bevrijding

Jij weet nu best veel over de Tweede Wereldoorlog. Kijk goed naar de tekeningen en zet ze in de goede volgorde door er een getal bij te zetten!

NEDERLAND BEZET

HITLER AAN DE MACHT
IN DUITSLAND

HONGERWINTER

NEDERLAND BEVRIJD

BOMBARDEMENT VAN
ROTTERDAM

Bijlage 1: Werkbladen/docentenhandleiding

Bij les 1

Handleiding Tweede Wereldoorlog

entoen.nu
DE CANON VAN NEDERLAND

Korte lesomschrijving

In deze les staat de vensterplaat over de Tweede Wereldoorlog centraal. De plaat en de bijbehorende les zijn bedoeld ter introductie van dit omvangrijke en diverse venster uit de canon van Nederland.

De aflevering die *Het Klokhuis* maakte over de Tweede Wereldoorlog biedt een duidelijke en aansprekende mogelijkheid om deze les mee te beginnen.

Titel De Tweede Wereldoorlog

Vak geschiedenis

Canonvenster De Tweede Wereldoorlog

Tijdvak Tijd van wereldoorlogen

Tijd/duur 1 lesuur

Doelgroep basisonderwijs groep 5 t/m 8

Groeperingsvorm klassikaal of in groepjes

Leerdoelen

Aan het einde van de les:

- Weten de leerlingen dat Hitler in 1933 in Duitsland aan de macht kwam.
- Weten de leerlingen wanneer in Nederland de Tweede Wereldoorlog uitbrak.
- Kunnen de leerlingen vertellen wat het inhield dat Nederland bezet was door Duitsland.
- Weten de leerlingen wanneer we bevrijd zijn en dat we dat nog jaarlijks vieren op 5 mei.

Benodigde voorkennis niet van toepassing

Randvoorwaarden

- internet
- voor elke leerling een werkblad
- (kleur)potloden

Beoordeling aan de hand van de bespreking van het werkblad

Lesactiviteiten

Introductie

U kijkt ter introductie met uw leerlingen naar de aflevering die *Het Klokhuis* maakte over de Tweede Wereldoorlog. Vooraf zet u de vensterplaat over de Tweede Wereldoorlog op uw digibord en vraagt u aan uw leerlingen wie er weet waarover deze plaat gaat. Laat ze hun antwoord motiveren.

Kern

Na het kijken van de aflevering van *Het Klokhuis*, zet u de interactieve vensterplaat bij het venster De Tweede Wereldoorlog weer op uw digibord. U vraagt kort aan een paar leerlingen of ze n.a.v. de Klokhuisaflevering al wat kunnen vertellen over wat ze op de plaat zien. Daarna neemt u uw leerlingen mee op ontdekkingsstocht, want op deze interactieve vensterplaat is van alles te ontdekken. Wat? Dat leest u in de achtergrondinformatie op de volgende bladzijden.

De Tweede Wereldoorlog is een breed en veelomvattend onderwerp. Om jonge leerlingen niet in die hoeveelheid te laten verdrinken, is er bewust voor gekozen om de teksten bij de vensterplaat beknopt te houden. Aan de hand van verschillende 'Cliptips' verderop in deze handleiding kunt u ervoor kiezen met uw leerlingen deelonderwerpen verder uit te diepen.

Afsluiting

De leerlingen maken zelfstandig of in groepjes de vragen van de werkbladen. Daarna bespreekt u de antwoorden met de leerlingen.

Benodigheden (via entoen.nu)

- Klokhuisaflevering De Tweede Wereldoorlog
- Interactieve vensterplaat De Tweede Wereldoorlog
- Werkblad leerlingen De Tweede Wereldoorlog
- Deze handleiding

Antwoorden op werkbladvragen

- 1a) 1900-1950 b) waar/niet waar/niet waar/waar
- 2a) Dat je als land niet vrij bent om je land zelf te besturen en je eigen beslissingen te maken.
b) 8/1/5/3/1/12/14/11/9/4/10/6/15/2/13
- 3) Ter beoordeling van de leerkracht
- 4) 2/1/4/5/3

Bijlage 1: Werkbladen/docentenhandleiding

Bij les 1

Handleiding Tweede Wereldoorlog

Achtergrondinformatie

Het gebruik van de vensterplaat

De kern van deze les is de vensterplaat over de Tweede Wereldoorlog. De vensterplaat is een hulpmiddel om informatie over de Tweede Wereldoorlog aan uw leerlingen over te brengen en het venster op deze manier bij uw leerlingen te introduceren. De plaat biedt verschillende manieren om dat te doen. Zo kunt u de les afstemmen op de behoeften van u en uw leerlingen.

In de vensterplaat zijn allerlei elementen interactief gemaakt. Deze zijn gemarkeerd met een *i*. Wanneer u op zo'n element klikt, verschijnt er informatie over één bepaald thema in de vorm van een afbeelding. Bij de afbeelding staat een korte tekst ter introductie. U kunt ervoor kiezen om aan de hand van de vensterplaat zelf over de Tweede Wereldoorlog te vertellen, maar de leerlingen kunnen ook zelfstandig of in groepjes de plaat ontdekken. Alle teksten zijn namelijk geschreven op het niveau van leerlingen uit groep 5 t/m 8. Verder staan in deze handleiding enkele suggesties voor een klassengesprek.

Hieronder vindt u een overzicht van alle interactieve elementen en bijbehorende teksten. De interactieve elementen kunnen in willekeurige volgorde worden aangeklikt, maar voor een klassikale les is de volgorde zoals hieronder weergegeven het meest geschikt.

Informatie op de vensterplaat

i Duitse soldaat

Onderwerp: Hitler

Beeld: NSDAP-logo

Informatie: Na de Eerste Wereldoorlog gaat het slecht met Duitsland. Er is veel armoede en werkloosheid. Adolf Hitler is leider van de politieke partij NSDAP (met een adelaar en hakenkruis als teken). Hij belooft de problemen op te lossen. Bijna iedereen stemt op hem. Maar dan begint Hitler oorlog te voeren. Tegen andere landen, maar vooral tegen de Joden.

Suggestie voor klassengesprek: Zijn uw leerlingen wel eens bang voor een derde wereldoorlog? Waarom wel of waarom niet? Wat zouden we volgens hen kunnen doen om een derde wereldoorlog te voorkomen? Wat zouden uw leerlingen doen als er een derde wereldoorlog zou uitbreken?

i Geweer Duitse soldaat

Onderwerp: Nederland bezet

Beeld: Foto bombardement Rotterdam 14 mei 1940

Informatie: 10 mei 1940 wordt Nederland binnengevallen door het Duitse leger. De leider van Duitsland heet Adolf Hitler. Als Nederland terugvecht, bombarderen de Duitsers het centrum van Rotterdam. Honderden mensen sterven onder het puin. Nederland geeft zich over en wordt door de Duitsers bezet. Voortaan lopen overal Duitse soldaten op straat. Gewapend!

Cliptip: Als u met uw leerlingen dit deelonderwerp verder wilt uitdiepen, kunt u via www.entoen.nu de Schooltv Beeldbankclip '[Nederland bezet](#)' bekijken en nabespreken.

i Aanplakbiljet

Onderwerp: Aanplakbiljetten

Beeld: Aanplakbiljet Heiloo

Informatie: De Duitsers gebruiken aanplakbiljetten - een soort posters - om opdrachten te geven aan de bevolking. Daarop staat bijvoorbeeld dat iedereen 's avonds binnen moet blijven. Of dat je direct je fiets moet inleveren. Als je dat niet doet, kun je doodgeschoten worden, of zullen er - zoals op dit aanplakbiljet uit Heiloo - tien andere mensen doodgeschoten worden.

i Verduisterd raam

Onderwerp: Verduisteren

Beeld: Verduisteringsposter

Informatie: Valt je iets op aan de huizen? Nergens schijnt licht door de ramen! Om de vliegtuigen van de geallieerden op een dwaalspoor te brengen, moet iedereen van de Duitsers zijn ramen afplakken. Er mag geen straatje licht meer doorkomen. Ook mag je 's avonds na acht uur niet meer buiten zijn. Behalve als je Duitser of NSB-er bent natuurlijk.

i Overvalwagen

Onderwerp: Razzia's

Beeld: Tekening Joods gezin tijdens razzia

Informatie: De Duitsers houden vaak razzia's. Met overvalwagens zetten ze een straat af. Daarna controleren ze alle huizen op onderduikers. Mannen tussen 17 en 50 jaar

Bijlage 1: Werkbladen/docentenhandleiding

Bij les 1

Handleiding Tweede Wereldoorlog

entoen.nu
DE CANON VAN NEDERLAND

worden naar Duitsland gevoerd om daar te werken. Joden worden op de trein naar een concentratiekamp gezet en daar vermoord. Ook Anne Frank is zo met haar familie opgepakt en weggevoerd.

i De NSB

Onderwerp: De NSB

Beeld: Foto Anton Mussert tijdens NSB-parade

Informatie: Eén politieke partij is blij met de Duitsers: de NSB. Hun leider heet Anton Mussert. Op de foto brengt hij de 'Hitlergroet'. Veel NSB-ers krijgen erebaantjes van de Duitsers. Maar door de rest van de Nederlanders worden ze gehaat, omdat ze graag bij de Duitsers klikken en Joodse onderduikers verraden. Na de oorlog worden veel NSB-ers gestraft.

Cliptip: Als u met uw leerlingen dit deelonderwerp verder wilt uitdiepen, kunt u via www.entoen.nu de Schooltv Beeldbankclip 'De opkomst van de NSB' bekijken en nabespreken.

i Aanhouding

Onderwerp: Persoonsbewijs

Beeld: Foto persoonsbewijs

Informatie: Iedereen van 14 jaar en ouder moet een 'persoonsbewijs' (een soort paspoort) bij zich hebben. De Duitsers houden vaak controles. Om Joden op te sporen bijvoorbeeld. Of mannen die in Duitse fabrieken moeten werken. Vaak worden persoonsbewijzen daarom vervalst: een Joodse naam als Levi Cohen wordt bijvoorbeeld veranderd in Jan de Vries.

Cliptip: Als u met uw leerlingen dit deelonderwerp verder wilt uitdiepen, kunt u via de site van de Schooltv Beeldbank de clip 'Een nieuwe naam' bekijken en nabespreken.

i Koerierster

Onderwerp: Het verzet

Beeld: Foto verzetkrantjes

Informatie: Overal in het land komen mensen in verzet tegen de Duitsers. Ze vormen verzetsgroepen: kleine

clubjes mensen die steeds acties bedenken om de Duitsers tegen te werken: bruggen opblazen, gevangenen bevrijden, enz. 'Koeriersters' brachten op de fiets stiekem krantjes met verzetsnieuws rond. Vol nieuws over de strijd tegen de Duitsers!

Cliptip: Als u met uw leerlingen dit deelonderwerp verder wilt uitdiepen, kunt u via www.entoen.nu de Schooltv Beeldbankclip 'Bij het verzet' bekijken en nabespreken.

Suggestie voor klassengesprek: Houd met uw leerlingen een gesprek over het verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog. Wie van de leerlingen denkt dat hij/zij zich bij het verzet zou hebben aangesloten? Kun je een dergelijke vraag volgens uw leerlingen eigenlijk wel beantwoorden op het moment dat het niet concreet aan de orde is?

i Zolderraam

Onderwerp: Radio Oranje

Beeld: Foto koningin Wilhelmina spreekt voor Radio Oranje

Informatie: Achter dit zolderraam zitten misschien wel 'onderduikers': mensen die zich verstoppen uit angst voor de Duitsers. Wie weet luisteren ze net naar een toespraak vanuit Engeland van koningin Wilhelmina op Radio Oranje. Het hebben van een radio is streng verboden, maar veel mensen luisteren stiekem. De woorden van de koningin geven hen nieuwe hoop!

Suggestie voor klassengesprek: Waarom zouden volgens uw leerlingen de woorden van de koningin via Radio Oranje de mensen tijdens de oorlog hoop gebracht hebben? Kunnen zij zich daar iets bij voorstellen? Waarom wel of niet? Wat zou uw leerlingen hoop geven in een tijd van oorlog?

i Bakkerij

Onderwerp: De Hongerwinter

Beeld: Foto met bonkaarten

Informatie: Al snel gaat het eten 'op de bon': alleen met distributiebonnen kun je nog vlees, brood of aardappels kopen. In de strenge winter van 1944 slaat in het westen

Bijlage 1: Werkbladen/docentenhandleiding

Bij les 1

Handleiding Tweede Wereldoorlog

entoen.nu
DE CANON VAN NEDERLAND

de honger echt toe. Mensen eten gekookte tulpenbollen om toch maar iets binnen te krijgen. De geallieerden sturen vliegtuigen met voedsel, maar dat is niet genoeg. Veel mensen sterven van de honger.

Cliptip: Als u met uw leerlingen dit deelonderwerp verder wilt uitdiepen, kunt u via de site van de Schooltv Beeldbank de clip '[Hongertochten](#)' bekijken en nabespreken.

i Lichtbundels

Onderwerp: De bevrijding

Beeld: Foto van de bevrijding

Informatie: 's Nachts vliegen de geallieerden met bommenwerpers naar Duitsland om vliegvelden, fabrieken en steden te bombarderen. Met grote schijnwerpers en kanonnen proberen de Duitsers hun vliegtuigen te raken. Maar ze krijgen het steeds moeilijker. Eindelijk, op 5 mei 1945, geeft Duitsland zich over. Na vijf jaar is de oorlog voorbij. Feest!

Cliptip: Als u met uw leerlingen dit deelonderwerp verder wilt uitdiepen, kunt u via de site van de Schooltv Beeldbank de clip '[De bevrijding](#)' bekijken en nabespreken.

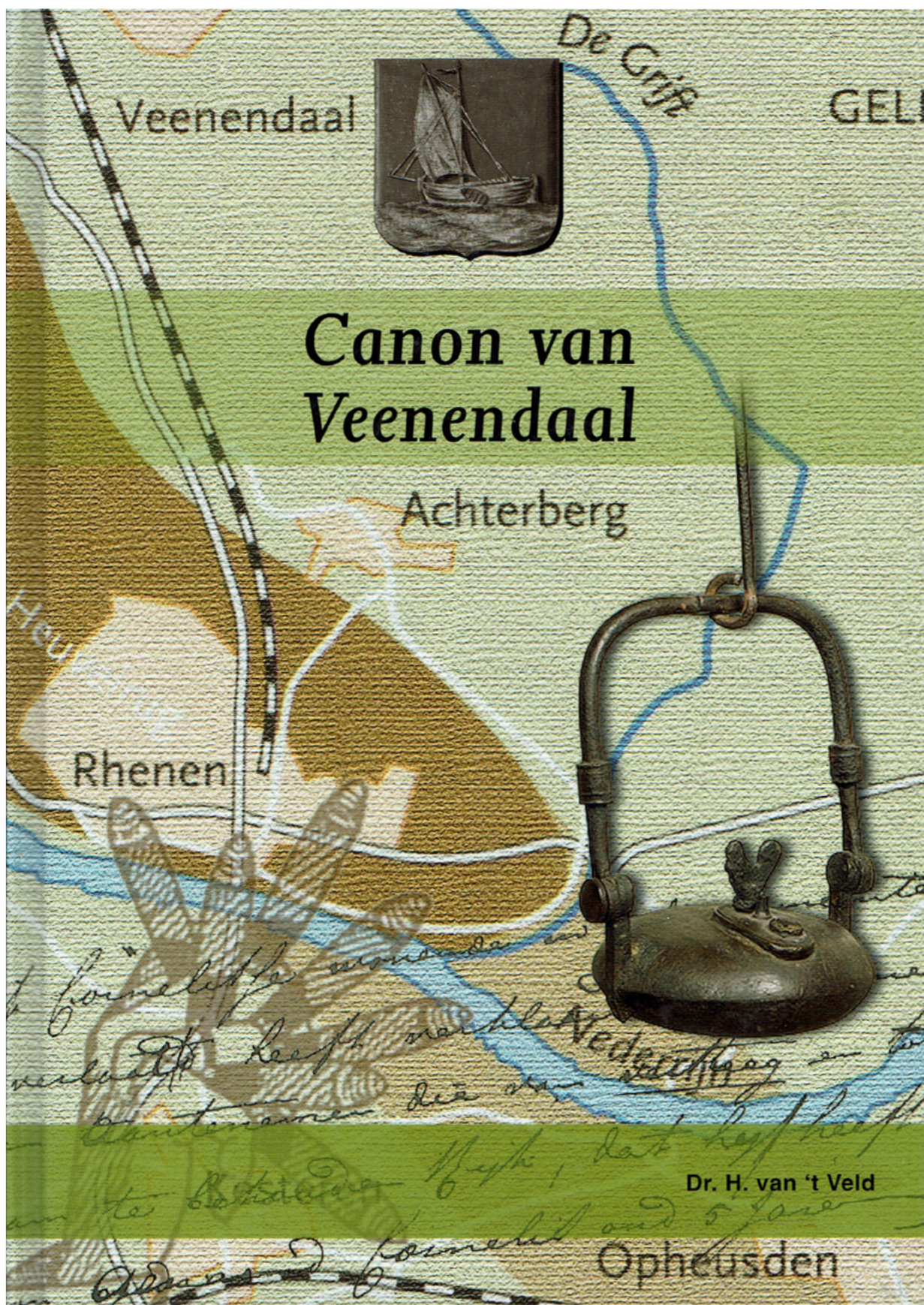
Suggestie voor klassengesprek: Elk jaar herdenken we nog de doden die vielen tijdens de Tweede Wereldoorlog en vieren we dat we in Nederland leven in vrijheid. Weten de leerlingen wanneer en hoe we dit herdenken en vieren? Vinden de leerlingen dit belangrijk? Waarom wel of waarom niet? Wat doen de leerlingen zelf op deze dagen?

Kijk ook eens op www.entoen.nu/tweedewereldoorlog voor nog meer clips en afbeeldingen bij het canonvenster De Tweede Wereldoorlog. Daar vindt u ook (jeugd) literatuur, links naar gerelateerde websites en informatie over de andere canonvensters.

Bijlage 2: Pagina's uit boeken en werkbladen / opdrachten

Bij les 2

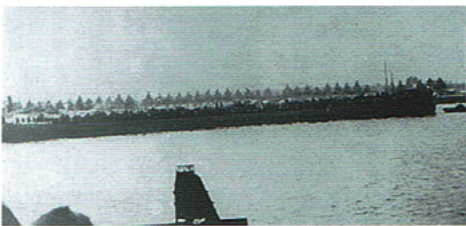

Bijlage 2: Pagina's uit boeken en werkbladen / opdrachten

Bij les 2

38 De Tweede Wereldoorlog

Mobilisatie In de laatste week van augustus 1939, kort voordat op 3 september Frankrijk en Engeland de oorlog aan Duitsland verklaarden, mobiliseerde de regering land en vloot. In en rond Veenendaal werden 2000 soldaten ondergebracht, in scholen en openbare gebouwen. De officieren, onder wie luitenant Kees Stip (zie venster 45), logeerden in hotel 'De Haas' op de Markt of bij particulieren.

Evacuatie Omdat Veenendaal bij de Grebbelinie lag (zie venster 20), zou het dorp in geval van oorlog ontruimd moeten worden.

De gemeente maakte in februari 1940 bekend, wat men dan moest meenemen. Op 10 mei was het zover. De bevolking van Sticht's Veenendaal ging naar vieze kolenschuilen en sleepboten op de Rijn bij Elst. Het Rode Kruis vervoerde zieken en ouden van dagen. De schepen zouden naar Zeeland varen, maar kwamen niet verder dan dorpen aan de Lek: Stolwijk, Bergambacht, Groot-Ammers, Streefkerk, enz. De inwoners van Gelders Veenendaal trokken richting Ede. Vanaf 18 mei keerden de burgers weer terug. Ze troffen gesneuvelde Nederlandse soldaten aan, vernielde huizen en leegge-roofde winkels.

Slag om de Grebbeberg De verwaarloosde Grebbelinie was met hulp van veel werklozen in de herfst van 1939 weer opgeknapt. Prins Bernhard en later ook koningin Wilhelmina inspecteerden een aantal stellingen. Op zaterdag 11 mei 1940 vielen Duitse troepen de Nederlandse op de Grebbeberg aan. Door het gebruik van zwaar artillerievuur braken zij al na drie dagen door tot het verwoeste Rhenen.

Veranderd leven Ramen moesten verduisterd worden, persoonsbewijzen werden verplicht, voedsel kwam 'op de bon'. Burgers kregen Duitse soldaten in huis. Straatnamen moesten veranderen, bijv.: Wilhelminastraat > Lomboklaan, Prins Bernhardlaan > Gelderschelaan, Beatrixstraat > Boerscheland.

Joden werden vervolgd (zie venster 39). Ook Veenendalers werden gedwongen in Duitsland te werken.

Verzet Eind 1942 werd een afdeling van de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers opgericht. Zij kregen persoonsbewijzen, bonnen en geld. Een Veenendaalse 'knokploeg' maakte bonkaarten buit bij overvallen op distributiekantoren in Renswoude en Scherpenzeel.

Late bevrijding Na de mislukte slag om Arnhem op 17 september 1944 kwamen er veel evacués naar Veenendaal. Op 17 april 1945 verwoestte een Britse tank de toren van de Julianakerk. De Klomp en Elst waren toen al bevrijd, maar Veenendaal bleef bezet. Duitse troepen bliezen op 6 mei de Vaartbrug nog op. Pas op 9 mei, vier dagen na de capitulatie van Duitsland, trokken de eerste Canadese tanks door de Hoofdstraat.

79 Veenendalers kwamen om in de oorlog; zij beleefden de bevrijding niet.

Bijlage 2: Pagina's uit boeken en werkbladen / opdrachten

Bij les 2

38 De Tweede Wereldoorlog

Aftocht van de Duitsers met gevorderde fietsen

1. Waarom werden er juist in Veenendaal en omgeving zo veel militairen gemobiliseerd?
  2. Hoe komt het dat Veenendalers moesten evacueren in het begin van de oorlog?
  3. Straatnamen veranderden tijdelijk. Waarom eigenlijk?
- Naast Rhenen werd ook het dorp Scherpenzeel verwoest. Wat kun je daarover vinden? En waarom juist Scherpenzeel?
  - In Veenendaal was er ook verzet tegen de Duitsers. Misschien dat je opa of oma daar iets over kunnen vertellen. Schrijf hun verhaal op en bespreek dat in de klas.

39 Gerdi Pinto

Foto Joodse Begraafplaats

1. Wat zijn de overeenkomsten en de verschillen tussen Gerdi Pinto en Anne Frank?
  2. Waarom staat er in het tekstboekje, als gezegd wordt dat Gerdi terecht kwam bij Chris en Rik Alberti aan de Buurtsteeg: "Dat werd haar 'Achterhuis'?"
  3. Hoe zou het komen dat Gerdi aanvankelijk in de achtertuin van het huis werd begraven?
- Stel dat Gerdi wel een dagboek had gehad. Wat zou ze dan hebben opgeschreven op de dag dat ze bij Chris en Riek in huis kwam? Schrijf het maar eens op...
  - Joodse en ook andere begraafplaatsen zijn wel eens slachtoffer van vernielingen. Wat zou je daar tegen kunnen doen? Schrijf een brief met suggesties aan de Minister van Binnenlandse Zaken. Lees voor in de klas.

Bijlage 2: Pagina's uit boeken en werkbladen / opdrachten

Bij les 2

39 Gerdi Pinto

Het joodse meisje Anne Frank werd bekend door haar dagboek *Het Achterhuis*. Niet alleen zij werd vervolgd, dook onder en kwam om...

Jodenvervolgning in Veenendaal Op 10 januari 1941 verscheen er een bevel van de Duitse bezetter, dat de namen van 'alle personen van geheel of gedeeltelijk Joodsche bloede' door de gemeente moesten worden opgegeven. In Stichts Veenendaal waren dat er 79 en in Gelders Veenendaal 83.

In juni 1941 kwam onder de plaatsnaamborden op de grens van de gemeente een bord 'Joden niet gewenscht'. In openbare gebouwen verschenen bordjes 'Voor Joden verboden'.

Alle schoolbesturen kregen op 16 augustus 1941 het verzoek om opgave te doen van de joodse leerlingen.

Vanaf mei 1942 moesten ook de Veenendaalse joden die zes jaar of ouder waren, op hun kleding een gele ster met daarop het woord 'Jood' dragen.

De synagoge aan het Verlaat werd in beslag genomen en leeggeroofd.

Onderduikers De joden uit Veenendaal doken onder, in de plaats zelf of ergens anders. Meer dan 80 joden uit andere plaatsen vonden onderdak in Veenendaal. De burgers in Veenendaal waren gastvrij, ook als hun woning maar klein was. Om minder risico's te lopen, werden ouders en hun kinderen meestal gescheiden. Onderduiken hielp niet altijd. Elf joodse burgers van Veenendaal werden door de Duitsers opgepakt. Zij werden naar concentratiekampen als Sobibor en Auschwitz gebracht en stierven daar.

Een voorbeeld Gerda Renée Pinto (roepnaam Gerdi) werd op 7 december 1923 geboren in het Duitse Offenbach am Main. Haar vader, die afkomstig was uit Groningen, had daar een Bretelfabriek. Toen in Duitsland in 1938 de jodenvervolgning begon, verhuisde het gezin naar Arnhem. De Pinto's doken in 1942 onder, maar werden in 1943 verraden en opgepakt. Vader, moeder en broer Eugen kwamen om in een concentratiekamp.

Gerdi kon vluchten en kwam terecht bij Chris en Riek Alberti aan de Buurtsteeg (nu Buurtlaan) in Veenendaal. Dat werd haar 'Achterhuis'.

De spanningen waren echter te groot geweest: na enkele weken stierf zij toch nog in de nacht van 9 op 10 juni 1943.

Grafsteen Gerda Pinto liet geen dagboek na, maar wel een grafsteen. Zij werd tijdelijk begraven in de achtertuin van de Alberti's en na de oorlog herbegraven op de joodse begraafplaats aan de Parallelweg in Veenendaal.

Bovenaan op haar grafsteen staat in het Hebreeuws: "Vergeet niet wat de Amalekieten u hebben aangedaan". Dat is een verwijzing naar Deuteronomium 25:17-18. Daar staat dat de Amalekieten een overval pleegden op de Israëlieten, toen die uit Egypte trokken. Zij vielen de achterste groep mensen aan, die het meest uitgehongerd en uitgeput waren.

Bijlage 2: Pagina's uit boeken en werkbladen / opdrachten

Bij les 2

Bijlage 2: Pagina's uit boeken en werkbladen / opdrachten

Bij les 2

De Grebbelinie van onder tot boven?

De laatste jaren is er – terecht - veel aandacht voor de Grebbelinie. *Wandelgids Grebbeliniepad. Rhenen-Spakenburg*, van Bert Rietberg en *Oorlog in je achtertuin. Verhalen van de Grebbelinie*, van Jan Blokker zijn goede voorbeelden van onlangs verschenen boeken. Waarom dan nog een boek er zo vlot achteraan?

Toen ik Jan Blokker vertelde dat ik plannen had voor een educatieve uitgave, deels gebaseerd op zijn boek, was hij heel enthousiast. Ook Johan Vellinga, die samen met Bert Rietberg verantwoordelijk is voor de *Wandelgids*, vond het geweldig: "Een educatieve uitgave naast de wandelgids zou voor alle wandelgidsen een goed idee zijn."

En het is gelukt.

De Grebbelinie van onder tot boven is een uitgave, geschikt om op school te gebruiken.

Met websites, literatuurverwijzingen, opdrachten en informatie. De geschiedenis van om de hoek wordt op een interactieve manier aangeboden. Vooral voor scholen in gemeenten waar de Grebbelinie 'door de achtertuin' loopt is dit een uitgave waar in een handomdraai de geschiedenis van micro- naar macroniveau gaat. Ook voor geïnteresseerden, die de geschiedenis van de Grebbelinie graag op een interactieve manier willen beleven, is deze uitgave een aanrader.

Annet Werkhoven (historica en geschiedenisdocent)

De Grebbelinie van onder tot boven is een initiatief van Stichting Grebbelinie in het Vizier en Stichting Vernieuwing Gelderse Vallei

GREBBELINIE IN HET VIZIER

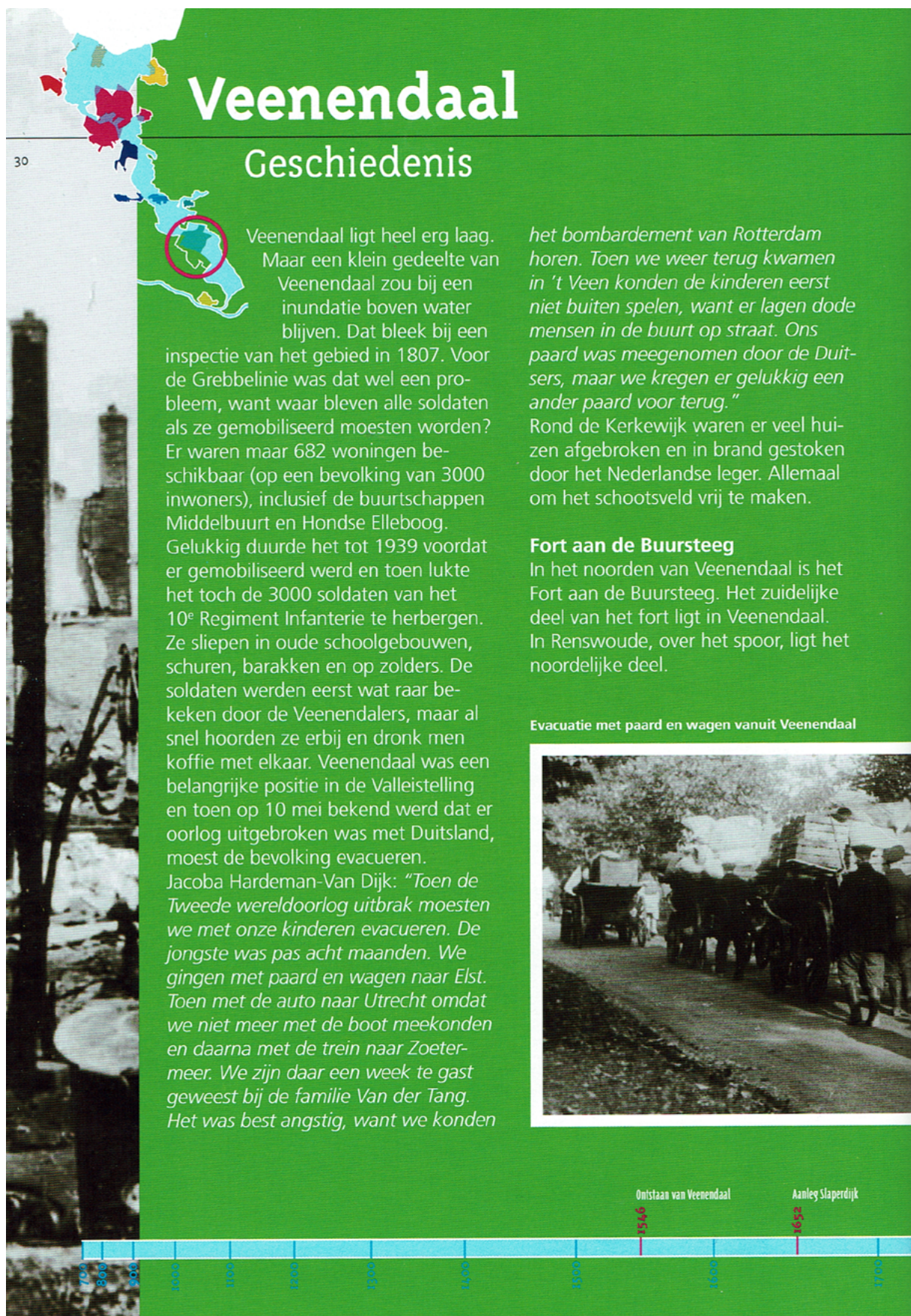
PROJECTBUREAU
SVG V,

9 789087 881399

Bijlage 2: Pagina's uit boeken en werkbladen / opdrachten

Bij les 2

Veenendaal Geschiedenis

30

Veenendaal ligt heel erg laag. Maar een klein gedeelte van Veenendaal zou bij een inundatie boven water blijven. Dat bleek bij een inspectie van het gebied in 1807. Voor de Grebbelinie was dat wel een probleem, want waar bleven alle soldaten als ze gemobiliseerd moesten worden? Er waren maar 682 woningen beschikbaar (op een bevolking van 3000 inwoners), inclusief de buurtschappen Middelbuurt en Hondse Elleboog. Gelukkig duurde het tot 1939 voordat er gemobiliseerd werd en toen lukte het toch de 3000 soldaten van het 10^e Regiment Infanterie te herbergen. Ze sliepen in oude schoolgebouwen, schuren, barakken en op zolders. De soldaten werden eerst wat raar bekeken door de Veenendalers, maar al snel hoorden ze erbij en dronk men koffie met elkaar. Veenendaal was een belangrijke positie in de Valleistelling en toen op 10 mei bekend werd dat er oorlog uitgebroken was met Duitsland, moest de bevolking evacueren. *Jacoba Hardeman-Van Dijk: "Toen de Tweede wereldoorlog uitbrak moesten we met onze kinderen evacueren. De jongste was pas acht maanden. We gingen met paard en wagen naar Elst. Toen met de auto naar Utrecht omdat we niet meer met de boot meekonden en daarna met de trein naar Zoetermeer. We zijn daar een week te gast geweest bij de familie Van der Tang. Het was best angstig, want we konden*

het bombardement van Rotterdam horen. Toen we weer terug kwamen in 't Veen konden de kinderen eerst niet buiten spelen, want er lagen dode mensen in de buurt op straat. Ons paard was meegenomen door de Duitsers, maar we kregen er gelukkig een ander paard voor terug."

Rond de Kerkewijk waren er veel huizen afgebroken en in brand gestoken door het Nederlandse leger. Allemaal om het schootsveld vrij te maken.

Fort aan de Buursteeg

In het noorden van Veenendaal is het Fort aan de Buursteeg. Het zuidelijke deel van het fort ligt in Veenendaal. In Renswoude, over het spoor, ligt het noordelijke deel.

Evacuatie met paard en wagen vanuit Veenendaal

1750 1800 1850 1900 1950 2000 2050 2100

Ontstaan van Veenendaal 1544

Aanleg Slaperdijk 1652

Bijlage 2: Pagina's uit boeken en werkbladen / opdrachten

Bij les 2

In de achttiende eeuw was de Buursteeg een hoge en droge toegangsweg door de Grebbelinie. Om de toegang te kunnen afsluiten werd in 1786 het Fort aan de Buursteeg gebouwd. Het fort heeft door de eeuwen heen een rol gespeeld in de linie. Zo zijn er restanten van de Valleistelling en de Pantherstel-

lung uit de negentiende en twintigste eeuw. De Slaperdijk, die aangelegd werd in 1652 om de Gelderse Vallei te behoeden voor overstromingen, komt uit aan de achterkant (in de 'keel') van het fort. Nederlandse, Britse, Franse en Duitse militairen bevolkten het fort in de loop der eeuwen.

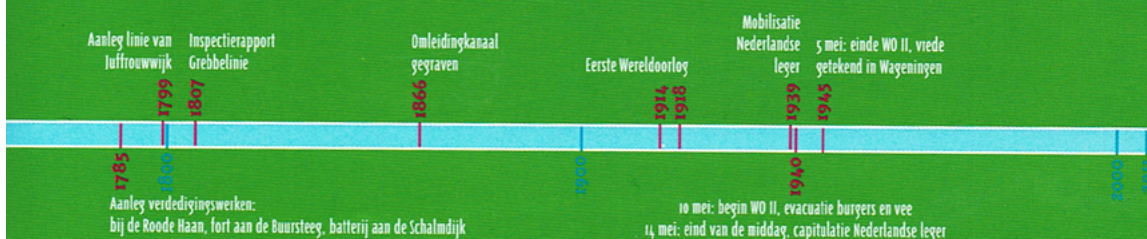
Door de aanleg van het spoor Utrecht-Arnhem, in het midden van de negentiende eeuw, werd het voor de vijand weer iets makkelijker om door de Grebbelinie te komen. Er werd namelijk een hoge spoordijk aangelegd die niet onder water gezet kon worden. Tijdens de meidagen in 1940 werden de rails daarom voor een deel verwijderd en werd er een spoorversperring gebouwd. Verder werden er landmijnen ingegraven langs het spoor. Op 13 mei 1940 kwam het gebied onder vuur te liggen. Gelukkig vielen er geen slachtoffers. Helaas trapte er wel een Nederlandse soldaat op een landmijn die langs het spoor ingegraven was.

Kerkewijk

De Roode Haan

De naam 'Roode Haan' is verzonnen tijdens de Opstand (Tachtigjarige Oorlog) omdat er zoveel brand werd gesticht rond Veenendaal. In 1785-1786 werden de verdedigingswerken bij de Roode Haan gemaakt. Door het verdedigingswerk werd de sluis beschermd en de Slaperdijk afgesloten. Dat het die functie had is nog steeds zichtbaar doordat het werk zowel ten westen als ten oosten van de Slaperdijk ligt.

Bijlage 2: Pagina's uit boeken en werkbladen / opdrachten

Bij les 2

Het verhaal

Jan Rensen

Jan Rensen werd tijdens de Eerste Wereldoorlog in de omgeving van Nijmegen geboren en heeft in de Tweede Wereldoorlog gevochten bij Rhenen. Hij was korporaal bij de Geneeskundige Dienst.

"Op vrijdag 10 mei om twee uur 's nachts brak de oorlog uit. We moesten hals over kop met paarden en vuurmonden naar

de stellingen op Prattenburg. Duitse vliegtuigen vlogen laag over ons heen, sommige jongens schoten met karabijnen. Maar dat hielp niet echt. Bij de Roode Haan is een Duits vliegtuig (een jager) neergehaald. Zaterdag en zondag was er veel gericht vuur. Zondag namiddag moesten we van stelling veranderen. Tijdens onze verplaatsing kwamen Duitse vliegtuigen weer heel laag overvliegen. We gingen richting hotel La Montagne op de weg naar Rhenen. Daar bleek een grote troepenconcentratie te zijn. Duitsers namen de kans waar en bestookten ons met granaten. De hel brak los! Vuur, rook, iedereen zocht dekking. Er sloegen een stuk of tien granaten in. Toen werd het stil. Er waren veel gewonden en vier mannen waren gesneuveld. Wachtmeester Van de Velden bloedde erg aan zijn pols, die heb ik ter plekke verbonden. De gewonden werden in een vrachtwagen vervoerd naar de hulpverbandplaats aan de Kerkewijk. Toen we weer wat op verhaal waren gekomen gingen we door de bossen terug naar onze stelling. Op dinsdagavond, om 19.00 uur, werd de capitulatie van Nederland bekend gemaakt. We moesten onze vuurwapens inleveren. Nadat we vijf dagen niet uit de kleren waren geweest, konden we de uniformen en schoenen uittrekken. We zijn in een hooiberg op een verlaten boerderij gaan slapen. De dag erna ben ik naar het ziekenrapport van de infanterie eenheid gegaan. Ik had een enorm gesuis en gebrom in mijn hoofd en ik had een granaatscherf in mijn heup. De granaatscherf werd verwijderd, maar van het gesuis in mijn oren ben ik nooit meer afgekomen. Het bleek dat mijn trommelvliezen waren gebroken en de oorzenuw aangetast. Ik heb nooit meer goed kunnen horen."

Marcherende soldaten

Bijlage 2: Pagina's uit boeken en werkbladen / opdrachten

Bij les 2

Over Veenendaal

Vragen en opdrachten

1. Wat is er zo bijzonder aan Veenendaal als er een inundatie plaatsvindt?
2. Waarom moesten de mensen uit Veenendaal evacueren?
3. Stel je voor dat je moet evacueren. Wat is dan de meest logische plek om naar toe te gaan? Wat neem je allemaal mee?
4. Kijk op de tijdsbalk: welke data komen overeen met het verhaal van Jan Rensen? Hoe oud zou Jan Rensen nu ongeveer zijn?
5. Lees het verhaal van Jan Rensen nog eens door. Stel je moet een krantenbericht maken en mag daarvoor 10 zinnen gebruiken, wat vind jij dan het meest belangrijk om op te schrijven?
6. In en rond Veenendaal zijn erg veel plaatsen die herinneren aan de Grebbelinie, maak een kaartje waarop de plaatsen te zien zijn. Schrijf erbij wat het is en waar het voor diende. Waar zou je zelf wel eens naartoe willen?
7. Op de tijdsbalk is te zien in welke jaren er iets is gebeurd rond de Grebbelinie in de buurt van Veenendaal. Wat allemaal? Schrijf maar op.

Bijlage 2: Pagina's uit boeken en werkbladen / opdrachten

Bij les 2

Informatie

Activiteiten, literatuur en websites

(Activiteiten en) Grebbeliniebezienswaardigheden in de buurt

- Over de geschiedenis van Veenendaal: Het Viseum Veenendaal, Kees Stipplein 76. Tel. 0318-550010, www.viseum-veenendaal.nl.
- Documentatiecentrum Oud Veenendaal, De Cultuurfabriek, Kees Stipplein 78. Tel. 0318-582668, documentatiecentrum@oudveenendaal.nl
- VVV Veenendaal, Kerkewijk 10. Tel. 0318-529800.
- Kerk op de Markt: aan de buitenzijde van de kerk op de Markt is een herdenkingsplaat die herinnert aan de oorlogsdagen van het 10^e Regiment Infanterie, dat Veenendaal in 1940 verdedigde. Op de Markt waren tijdens de mobilisatie vaak militaire parades.
- Valleistelling (bij de Valleistraat en het Benedeneind): kazemat S7 bij De Punt. In Veenendaal waren drie verdedigingslijnen: voorposten, de frontlijn en de stoplijn. Bij de stoplijn vinden we deze kazemat in het gebied dat door iedereen 'De Punt' werd genoemd, omdat het om een lange, hooggelegen strook grond ging die diep in het inundatiegebied lag. De grote kazemat en de hooggelegen stelling sloten de doorgang af naar het westen.
- Grebbelinie: het omleidingkanaal. In 1866 werd het omleidingkanaal door de genie gegraven. De inundatiemogelijkheden werden door dit kanaal verbeterd. De hierboven genoemde kazemat lag in 1940 aan het water. Doordat het omleidingkanaal in 2004 een stuk is opgeschoven vanwege de rondweg om Veenendaal, is de relatie tussen kanaal en kazemat niet meer zo duidelijk.
- Munnikenweg: langs de Munnikenweg stonden barakken voor de militairen. In de strenge winter van 1939-1940 is er een akelig ongeluk gebeurd. Jan Rensen: *"Het geïnundeerde land en het water aan de Grift langs de Munnikenweg waren bevroren. Boer Weppelman had een plat bootje in de Grift liggen en een touw gespannen, zodat je naar de overkant kon komen als je aan het touw trok. De jongens van de 10^e RI wilden er gaan schaatsen, maar bij het oversteken sloeg de boot om. Alle jongens, acht in totaal, vielen in het ijskoude water en verdwenen onder het ijs. Van de acht zijn er toen drie verdronken, waaronder mijn 'slapie' Arie Rietdekker. Ik heb nog geprobeerd hen te reanimeren, maar het hielp niet meer."*
- Grebbelinie: de Roode Haan. De Liniedijk heeft hier een zigzagvorm. Daardoor konden er stellingen voor kanonnen op aangelegd worden. De werken aan de Roode Haan zijn verder aangevuld met een halve lunet aan de zijde van Renswoude waar ook geschut in positie kon worden gebracht.
- Valleistelling: sluis bij de Roode Haan. Hier kruist de Grift of Valleikanaal de Slaperdijk. Een belangrijke positie omdat vanuit hier het water in de Veense inundatiekom omhoog werd gestuwd. Als het hoog genoeg was kon er water doorgelaten worden naar de Groepsekom. In de sluis zijn de sponningen nog zichtbaar waar de schotbalken bij een inundatie geplaatst konden worden. In 1940 werd de sluis beschermd door het 22^e RI.

Damsluis bij de Roode Haan

Bijlage 2: Pagina's uit boeken en werkbladen / opdrachten

Bij les 2

- Grebbelinie: Linie van Juffrouwwijk bestaat sinds 1799 en is een hoornwerk en een liniewal. De Linie van de Juffrouwwijk moest de weg naar de Emminkhuizenberg afsluiten. In het natuurgebied zijn ook kazematten van de Valleistelling te zien en een grote bunker van de Pantherstellung. Het schietgat van deze Duitse bunker is op de Kooiweg gericht.
- Grebbelinie: Batterij aan de Schalmdijk, net als fort aan de Buursteeg gebouwd in 1786. Het geschut dat op de wallen stond kon de vijand, die eventueel door de Buursteeg was gekomen, bestoken. Ook de toegangsweg uit Renswoude, de Schalmdijk, kon afgesloten worden. Daardoor bleef de Juffersluis uit vijandelijke handen. Tijdens de mobilisatie in 1939 werden kazematten gebouwd en loopgraven aangelegd. In mei 1940 sneuvelde er een soldaat toen de batterij onder artillerievuur kwam te liggen.

Linksboven: limietsteen
Links: binnenkant kazemat S3
Rechts: kazemat S3 aan de Buursteeg

Bijlage 2: Pagina's uit boeken en werkbladen / opdrachten

Bij les 2

Fort aan de Buursteeg

Op de kaart is te zien waar het fort ligt, er is een aantal bezienswaardigheden:

- S-kazemat voor lichte mitrailleur uit 1939. De meeste kazematten waren van hout. Een aantal werd van beton gemaakt. De soldaten die in 1940 vanuit de stellingen van De Klomp naar het fort waren gevluht, werden teruggestuurd.
- Vestinggracht om de redoute. Deze redoute was er om de zijkanten van het fort te beschermen.
- De bouw van het fort in 1786 maakte een deel van de Slaperdijk overbodig. Op deze plek, waar de Slaperdijk een bocht naar het noorden maakte, is een deel van de Slaperdijk te zien.
- In de redoute is een restant van de Duitse Pantherstellung te zien, er staat nog een bunker. De bunker werd in de laatste dagen van de oorlog bevolkt door de S.S. Door raampjes op de bunker te schilderen probeerden ze het een 'Veluws huisje' te laten lijken. Na de oorlog is geprobeerd de bunker te laten ontploffen. Dat lukte niet, er zitten alleen scheuren in.
- De uitspringende hoek van het fort is een lunet. Zichtbaar zijn nog de kanonopritten. Er konden op het hele fort ongeveer 20 kanonnen in positie worden gebracht op de wallen.
- Het 'Terreplein'. In oorlogssituaties moesten ongeveer 350 soldaten in het fort kunnen. Het Terreplein was nodig voor tenten en voor het oefenen met wapens. Er hebben vroeger, aan het eind van de achttiende eeuw en in de negentiende eeuw, nog houten barakken en een wachthuis gestaan. Die zijn nu weg.
- Het Bastion. De kanonoprit in de 'keel' (achterzijde) van deze uitbouw is nog duidelijk zichtbaar. De aarden wallen van het bastion lopen spits toe naar de saillant. Het bastion heeft flanken (zijkanten) en een 'face' (de delen die op de vijand waren gericht, het 'gezicht' op de vijand).

Literatuur

- Aalbers, A. *'t Gebeurde in 't Veen* (Barneveld 2009).
- Blokker J. *Oorlog in je achtertuin. Verhalen van de Grebbelinie* (Zwolle 2010).
- Rietberg, B. *De Grebbelinie. Een cultuurhistorische gids* (Utrecht 2004).
- Rietberg, B. *Wandelgids Grebbeliniepad. Rhenen-Spakenburg* (Zwolle 2010).
- Veld, H. van *'t Canon van Veenendaal* (Veenendaal 2009).
- Veld, H. van *'t 'De Grebbelinie in en om Veenendaal'* in: *Oud Veenendaal* maart 2011 (Veenendaal 2011).

Websites

- www.grebbelinie.nl
- www.degrebbeliniebovenwater.nl
- www.grebbelinieinhetvizier.nl
- www.regiocanons.nl
- www.svgv.nl
- www.oudveenendaal.nl

Bijlage 4: Adressen en gegevens in verband met facultatieve lessen

a. Constant van den Heuvel. Docent geschiedenis aan het Ichthuscollege. Graag via school benaderen. Privé adressen worden niet verstrekt in dit project.

Constant neemt de leerlingen op aanvraag mee in een fietstocht, waarbij de eigen omgeving en de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog centraal staan. Deze fietstocht is van harte aan te bevelen. Het is wel handig om de fietstocht na de bezoekdag te plannen. Zo hebben de leerlingen al meer 'bagage' en is de tocht een mooie aanvulling op het geleerde.

b. Gemeentearchief Veenendaal,
Raadhuisplein 1, 3901 GA Veenendaal
Telefoon: 0318 538 733
Website:
<https://gemeentearchief.veenendaal.nl/>

c. Stichting Grebbelinie in het Vizier,
Brinkkanterweg 23A, 3931 PJ Woudenberg
Telefoon: 0318 745 756
Website: www.grebbelinieinhetvizier.nl

In het Museum van Stichting Grebbelinie in het Vizier is een prachtige tentoonstelling over de eerste meidagen van de oorlog in onze omgeving, maar ook over het verloop van die oorlog. Er wordt vooral ingegaan op de locatie ter plekke: rand Scherpenzeel-Woudenberg. Ter plekke kan ervaren worden hoe het was om gemobiliseerd te zijn en in een loopgraaf de vijand af te wachten. Neem voor de mogelijkheden voor een bezoek contact op met Stichting Grebbelinie in het Vizier.

Bijlage 5: Achtergrondinformatie en facultatief te gebruiken beeldmateriaal

Bijlage 5: Achtergrondinformatie en facultatief te gebruiken beeldmateriaal

Spoorhuisje Veenendaal, bewoond door de familie Van Engelhoven. Nu Station-West.

Ds. Kok en mevrouw Kok.

Bijlage 5: Achtergrondinformatie en facultatief te gebruiken beeldmateriaal

Mobilisatie 18 september 1939
Nederlandse militairen bij de Kokse School (genoemd naar Ds.Kok) in Veenendaal. Het jongetje op de auto is Jan van Barneveld, toen 4 jaar. De vrouw is mevrouw Schorsch uit Sittard; haar man heeft deze foto gemaakt.

Mobilisatie 1939 – 1940. Inkwartiering bij de familie Van Engelenhoven, achter het Spoorhuisje, Jufferswijk.

Bijlage 5: Achtergrondinformatie en facultatief te gebruiken beeldmateriaal

Ook in Veenendaal gebieden, waar de joden niet mochten komen.

Bijlage 5: Achtergrondinformatie en facultatief te gebruiken beeldmateriaal

De Witte Brigade is voortgekomen uit het Rode Kruis. Omdat de mensen van het Rode Kruis bij de Duitsers niet populair waren, kregen ze geen toestemming om zich buiten het speruur op de openbare weg te vertonen. Hierdoor ontstond de "Gemeente Geneeskundige Dienst", ook wel de 'Witte Brigade' genoemd, vanwege de witte overalls met het rode kruis erop.

Bijlage 5: Achtergrondinformatie en facultatief te gebruiken beeldmateriaal

Bevrijding, tanks in de Hoofdstraat, 10 mei 1945

Brencarrier

Bijlage 5: Achtergrondinformatie en facultatief te gebruiken beeldmateriaal

60 SS'ers worden afgevoerd, mei 1945

Barakken Vendelseweg

Bijlage 5: Achtergrondinformatie en facultatief te gebruiken beeldmateriaal

Bevrijdingsoptocht 1945

**Bevrijdingsoptocht 1945.
Christelijke Tamboers en Pijperkorps 'Prins Bernhard'.**

Bijlage 5: Achtergrondinformatie en facultatief te gebruiken beeldmateriaal

Kantine van Ginkel Ruisseveen Opbouwdienst

Oorlogsmonument Veenendaal, bij het huidige Station-Centrum